

Aušra Jurgutienė

REGIONALIZMO TENDENCIJA
LITERATŪROS ISTORIJOS
TYRIMUOSE

Anotacija. Augant globalizacijai, plečiantis Europos Sąjungai ir stiprėjant nacionalinių literatūrų metanaratyvų kritikai, vis aktualesne tampa regioninė literatūros istorijų modeliavimo bei tyrimo tendencija. Be jos neapsieina ne tik patys naujausi Europos literatūros identiteto įsivaizdavimai, bet ir tautinės literatūros, praradusios homogeninę „tautos dvasios“ aureolę, tyrimai, ir tautinių mažumų, etninių grupių ar tarminių literatūrų gaivinimai. Toks įvairiai profiliuojamos regioninės atminties žadinimas gali būti motyvuotas tik sąmoningu šiuolaikinių literatūros interpretatorių apsisprendimu. Kodėl literatūros istorijose, šalia turėto etnocentrinio tapatybės modelio, vis labiau šiuo laiku įsitvirtina įvairių profilių regioniniai tapatumo modeliai, kvestionuojantys paveldėtą savo *vs.* svetimo opoziciją? Kuo regioninės atminties kūrimo pastangos gali būti svarbios ir perspektyvios atskirų tautų individams bei jų visuomenėms? Šiems klausimams, pasirėmus konkrečiais naujausių regioninių lietuvių literatūros tyrimų pavyzdžiais, straipsnyje yra ieškoma konkrečių atsakymų.

Raktažodžiai: literatūros teorija; baltų regiono literatūra; Vidurio ir Rytų Europos literatūros koncepcija; etnocentrinis tapatumas; daugiakultūriškumas; istorinė atmintis; postkolonializmas.

Prieš du dešimtmečius nepriklausomybę atkūrusi Lietuva neišvengiamai turėjo atnaujinti nacionalinės literatūros rašymo praktiką, kad

galėtų visuomenę tvirčiau konsoliduoti bendros literatūros tradicijos, praeities vertybių, kultūrinio savitumo ir bendros kalbos pagrindu¹. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, kurio darbai programiškai orientuoti į nacionalinės literatūros tyrinėjimus, ir literatūros specialistai iš Vilniaus ir kitų Lietuvos universitetų pastaruoju metu išleido nemažai reikšmingų literatūros istorijos tyrimų. Iš jų kaip fundamentaliausi išskirtini trys veikalai: Vytauto Kubiliaus parašyta *XX amžiaus literatūra* (¹ 1995, ² 1996), *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius* (vienas iš autorių, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, 2001) ir *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius* (autoriai Eugenija Ulčinaitė ir Albinas Jovaišas, 2003). Šalia jų galėtume paminėti V. Kubiliaus užsienio kalbomis parengtas *Lithuanian literature* (1997) bei *Literatur in Freiheit und Unfreiheit* (2002) ir žymaus iševio literatūrologo Rimvydo Šilbajorio parašytą *A Short History of Lithuanian Literature* (2002). Visas šias knygas vienija teisingos literatūros istorijos lūkestis, kai iš okupacijos išsilaisvinusi visuomenė pareiškė teisėtą norą turėti išsamią ir teisingą nacionalinės literatūros ir kultūros istoriją: „Nepriklausomos Lietuvos visuomenė laukia nesufalsifikuotos meninių vertybių ekspozicijos ir objektyvios jų formavimosi istorijos“².

Politiniai pasikeitimai ir patriotiniai tautinės savimonės stiprinimo, o ne metodologiniai ar estetiniai motyvai buvo svarbiausi

¹ Atsivertę naujausias XIX ir XX amžių lietuvių literatūros istorijas, skaitome: „Kartu norėta išlaikyti kiek galima vieningesnę XIX amžiaus lietuvių dvasinės kultūros, jos kūrimosi proceso ir evoliucijos sampratą, išvengti loginių prieštaravimų“ (*Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. xii); „Tad Lietuvių literatūros ir tautosakos institute pradėta ruošti nauja tritomė „Lietuvių literatūros istorija“, kuri turėtų nušviesti literatūrinį procesą nuo pirmųjų užuomazgų iki daugiasluoksnio išsišakojimo šio amžiaus pabaigoje. [...] Šiame veikalė bandoma XX a. lietuvių literatūrą suvokti kaip vieningą procesą, turintį savo vidinę logiką. [...] Egzodo rašytojų kūryba čia traktuojama kaip organiška visumos dalis [...]“ (Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius, 1995, p. 9–10).

² Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 9.

naujausioms XIX ir XX amžių lietuvių literatūros istorijoms atsirasti: „Tiesos kriterijus turėjo būti tauta – tautinės kultūros ugdymo interesai“³. Reikia pripažinti, kad jos buvo parašytos pagal XIX amžiaus kultūrinės istorinės mokyklos metodologiją, kuri rėmėsi ne tik romantikų patriotizmo, etninio tautos grynumo ir unikalumo idėja, bet ir pozityvistine istorijos mokslo objektyvumo idėja. Kai istoriko kraują kaitina patriotiniai siekiai ir išgyventas skausmas dėl marksistinės ideologijos literatūros suvulgarinimo, polemiskiau ir kritiškiau rašyti apie literatūros praeitį aiškiai atsiskaido: „Užvertus galvą į XIX amžiaus mūsų didžiuosius žiūrėta ir šioje knygoje“⁴ arba „„portretuojami“ tik tie rašytojai, kurie ryškiausiai įkūnijo savo kūryboje tas magistralines tendencijas“⁵. Tautinė ideologija ir tautinių literatūros vertybių eksponavimas ir kanonizavimas buvo esminės fundamentaliųjų XIX ir XX amžių lietuvių literatūrų istorijų atsiradimo priežastys.

Tačiau negalima negirdėti tokiai nacionalinei istorijai sustiprėjusio kritikos balso. Vis dažniau Vakarų mokslininkų yra reiškiamas skepsis nacionalinėms literatūros istorijoms ir pozityvistiniams ideologiškai angažuotiems metanaratyvams. Konkrečiu to pavyzdžiu galėtume nurodyti 2002 metais Oxfordo universiteto leidyklos išleistą žymių mokslininkų straipsnių rinktinę *Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory* (eds. Linda Hutcheon, Matio J. Valdés) ir Liublianoje vykusios konferencijos pagrindu parengtą ir išleistą knygą *Writing Literary History: Selected Perspectives from Central Europe* (eds. Darko Dolinar, Marko Juvan, 2006)⁶.

³ *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, p. xi.

⁴ *Ibid.*

⁵ Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p.10.

⁶ Apie šiuos leidinius plačiau žr.: Aušra Jurgutienė, „Globalization Challenges the National Literary History“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18: *Istorijos rašymo horizontai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 30–42; eadem, „Diskusijos apie literatūros istorijos rašymą“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2007, kn. 23, p. 293–331; Jūratė Sprindytė, Loreta Jakonytė, „Writing Literary History: An Overview of Debates“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18: *Istorijos rašymo horizontai*, p. 81–90.

Naujosios nacionalinės kompensacinės lietuvių literatūros istorijos, skirtos XIX ir XX amžių literatūrai, Lietuvoje taip pat sulaukė ne tik pelnytų pagyrimų, kad išpildė visuomenės turėtus lūkesčius, bet ir pelnytų klausimų, ar kultūrinės istorinės mokyklos tradicija yra pakankama šiuolaikinėms istorijoms parašyti? Ar naujausios lietuvių literatūros istorijos, parašytos ant „pasitikėjimo hermeneutikos“, tautinės ideologijos ir heroizuotos praeities modernybės pagrindų, nenusipelno kritiškesnių refleksijų? „Tai, kas rašoma dabar, yra apibendrinti dalykai, sovietinės istorijos. Kokia tų tekstų išliekamoji vertė, parodys ateitis“⁷; „O pas mus, deja, ir literatūros moksle, ir kritikoje vis dar klausiamo tų pačių klausimų, kaip ir sovietiniais laikais. Užtat gauname ir tuos pačius atsakymus, kartojame tas pačias šampū virtines“⁸; „Ar galima objektyvi XIX amžiaus istorija? Totalaus objektyvumo siekiančios istorijos šiandien jau eina į pabaigą“⁹. Daugelis naujų literatūros istorijų kritikų teigė, kad istorijų perrašymai jau daugiau negali ribotis tik įprastomis ideologinio pobūdžio korekcijomis (nuo marksistinės prie tautinės literatūros istorijos koncepcijos), nes joms būtinos esminės metodologinio pobūdžio permainos, inicijuojamos postmodernios įtarumo hermeneutikos, recepcijos ir naujojo istorizmo. To nesant, iš Sovietų sąjungos išsivadavusios Lietuvos literatūros moksle išliks nepakitę senieji pozityvistinio ir normatyvinio mąstymo bei vertinimo įpročiai ir bendrosios metanaratyvinės heroizuotų aprašymų struktūros bei klišės.

Vadinasi, posovietinėje Lietuvos visuomenėje formuojasi nauji lūkesčiai, susiję ir su gilesne metodologine ir filosofine įprastų istorinio mąstymo bei vertinimų papročių (nacionalistinių, romantinių,

⁷ „Lituanistika dabarties visuomenėje: tradiciniai ir nauji uždaviniai: I diskusijų stalas: [Antano Kulakausko pasisakymas]“, in: *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai, naujovės*, [kn. 2], atsakingasis redaktorius Albertas Zalatorius, Vilnius: Pasaulio lituanistų bendrija, 1997, p. 58.

⁸ Violeta Kelertienė, „Lengvai pučia keturi vėjai lietuvių literatūrologijoje“, in: *ibid.*, p. 69.

⁹ „Lituanistikos tyrinėjimo būdai: naujos temos ir metodai: II diskusijų stalas: [Alfredo Bumblauskio pasisakymas]“, in: *ibid.*, p. 134.

pozityvistinių, marksistinių etc.) revizija. Tai svarbi priežastis, kuri mus verčia gilintis į istorinės savivokos komplikacijų problemas. Ypač šiuo klausimu konceptualios diskusijos įvyko LLTI organizuotose konferencijose¹⁰ ir Pasaulio lituanistų bendrijos suvažiavimuose¹¹. Iš šių diskusijų norėtųsi paminėti dar vieną išeivijos mokslininko Sauliaus Sužiedėlio kritiškąją mintį:

Maždaug 1940–1990 metų laikotarpiu nei Lietuvoje, nei išeivijoje nesugebėta sukurti lietuviškos **istoriografijos**, tai yra skirtingų perspektyvų dialogo, kuris praturtintų mūsų akiratį. Kas kita vyko Vakarų akademiniam gyvenime, kur virė kova tarp vis besikeičiančių istorinių interpretacijų, gyvai ieškota naujų metodologinių perspektyvų. Žodžiu pirmajai modernių istorikų kartai (Ivinskiui, K. Avižoniui, J. Jakštui ir kt.) netekus sąlygų kurti išeivijoje, o likusiems tėvynėje kenčiant sovietinę cenzūrą, primiršta, kas yra istorijos **moksas**. Kritiškos ir novatoriškos istorijos stagnacija išeivijoje buvo izoliacijos ir konservavimo vaisius, o Lietuvoje – politinės spaudos rezultatas.¹²

Toks išsamesnis Vakarų Europos istoriografijos kaitos pažinimas, apie kurį kalbėjo Sužiedėlis, Lietuvoje prasidėjo tik po nepriklausomybės atgavimo. Vokiečių hermeneutinės ir recepcinės krypties darbuose iškelta istorinės sąmonės istoriškumo problema, o postmodernioje istoriografijoje ir Naujojo istorizmo kritikoje – istorijos tekstualumo problema – kaskart iš naujo lietuvių literatūros istorikams atskleidavo nemažų pozityvistinės istoriografijos ir herojinio integralaus metanaratyvo patikimumo trūkumų.

¹⁰ Pranešimai publikuoti: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17, *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004; *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18: *Istorijos rašymo horizontai*, 2005.

¹¹ *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: Pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*, [kn. 1], atsakingasis redaktorius Albertas Zalatorius, Vilnius: Pasaulio lituanistų bendrija, 1996; *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse*, [kn. 2], Vilnius: Pasaulio lituanistų bendrija, 1997; *Lituanistika pasaulyje šiandien: darbai ir problemos*, [kn. 3], atsakingasis redaktorius Bonifacas Stundžia, Vilnius: Pasaulio lituanistų bendrija, 1998, ir kt. (iš viso išleistos aštuonios knygos).

¹² Saulius Sužiedėlis, „Istorijos politizavimas išeivijoje ir Lietuvoje“, in: *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: Pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*, p. 18.

Okupacijos traumas tautai ir jos kultūrai yra būtina pripažinti ir paviešinti, tam kaip tik ir pasitarnauja iškraipyta tiesą atstatančios naujosios nacionalinės lietuvių literatūros istorijos. Bet būtina matyti ir pripažinti priešingą dalyką, kad reikia kuo greičiau susidoroti su sava trauminės atminties būseną ir išsivaduoti iš skausmingų praeities refleksijų. Nes trauminė atmintis kausto mąstymą ir neleidžia visapusiškiau, analitiškiau ar kritiškiau pamatyti pačios istorijos. Jos poveikyje kuriami romantizuoti pasakojimai apie svetimųjų nuskriaustąją tautą ir jos šventąją kultūrą: „[...] kai pristinga distancijos su savimi, lieka tik heroika, mitas, publicistinis patosas“¹³. Mūsų literatūros istorijos aiškiai paseno ir pavargo nuo pastangos rašytojus matyti ne kaip žmones, o kaip romantiškuosius genijus, kaip „metaforiškas, simbolines kultūros figūras, iškalbingai reprezentuojančias savo epochą“¹⁴. Globalizacijos apimtame pasaulyje nacionalinė literatūra vargu ar gali būti suvokta kaip didžiausia vertybė. Prie tokios išvados vis dažniau prieina jaunesni lietuvių literatūros tyrėjai: „Tautinio atgimimo viltims ištirpus, įmanu atsisakyti nuo to fetišistinio vieningos ir skaisčios įsivaizduojamos bendruomenės stereotipo“¹⁵. Plintantys multikultūriniai reiškiniai ir su pasaulio ekonomikos globalizacija sustiprėjusi tautų migracija paneigia tautos kultūros „teritorinį vienišumą“ ir reikalauja naujų jos apmąstymų. Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, ne tik buvo susidurta su didele piliečių migracija į kitas Europos šalis, bet ir sulaukta atvykėlių iš kitų tautų bei rasių. Pastarieji, galimas dalykas, nepanorės tapatintis su vietinių kuriamu nacionalinės kultūros modeliu ir deklaruos savo tapatybės kultūrinį įvairumą bei nepriklausomumą. Kylanti atvykėlių integravimo problema, iš vienos pusės, ir prasidėjusių rasistinių apraiškų slopinimo būtinybė, iš kitos,

¹³ Almantas Samalavičius, „Naujoji Literatūros mitologija“, in: *Literatūra ir menas*, 1996, sausio 6 d., p. 4.

¹⁴ Audronė Žentelytė, *XIX amžiaus lietuvių literatūra: Vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, Kaunas: Šviesa, 2001, p. 20.

¹⁵ Artūras Tereškinas, *Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 124.

bei būtinas posovietinės visuomenės demokratizavimas neišvengiamai skatina istorikus pereiti nuo uždarytų nacionalinių literatūros modelių prie atvirų pliuralistinių regioninių kultūros pavyzdžių. Literatūros istorikams jau ima nepakakti XIX amžiuje ir vėliau, sovietinės okupacijos metais, išpuoselėtos nacionalinio unikalumo idėjos; jiems privalu labiau susidomėti pasaulyje esančiais „kitais“, labiau susiliesti su šiandienos multikultūrine realybe ir labiau reflektuoti gyvenančio kaimynystėje svetingumo koncepciją.

Vis daugiau Lietuvoje atsiranda istorikų, manančių, kad jų rašomi darbai ne tik tarnauja nacionalinės kultūros tradicijos atminimui ir stabilumui užtikrinti bei tautiniam identitetui įtvirtinti, bet kad jie yra rašomi iš labai permainingos ir stipriai orientuotos į ateities lūkesčius dabarties situacijos, reikalaujančios romantizuotų praeities stabų griovimo¹⁶. Nors nacionalinių istorijų desakralizavimo darbas nėra lengvas, bet nuolat kintanti dabartis ir nuolat kintančios tautos buvimo istorinės sąlygos reikalauja iš mūsų naujų identifikacijos formų, mąstymo ir kultūrinės veiklos gyvybingumo. Nes tradicija ir istorija yra ne tik atsimenama, saugoma ir įtvirtinama, bet ir receptuojama, perkuriama pagal naujus lūkesčių horizontus.

Kaip ryškiausių nacionalinės literatūros istorijos transformaciją į regioninį modelį galima nurodyti fundamentalų programinį darbą *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures* (eds. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, vol. 1–2, Amsterdam: Johns Benjamins Publishing, 2004–2006)¹⁷. Šioje knygoje, parašytoje didelio įvairių tautybių autorių kolektyvo

¹⁶ Nerija Putinaitė, *Šiaures Atėnų tremtiniai*, Vilnius: Aidai, 2004; eadem, *Nenutrūkusi styga. Pristatymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007.

¹⁷ Platesnį jo aptarimą žr.: Aušra Jurgutienė, „Lyginamosios literatūros istorijos atgimimas?“, in: *Komparatyvistika ir kultūros sąvoka=Comparative Literature and Cultural Awareness=La littérature comparée et la notion de culture=Компаративистика и культурное самоопределение*: Tarptautinės mokslinės konferencijos, įvykusios 2003 m. lapkričio 14–15 dienomis, straipsnių rinkinys, sudarytojos Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, Žydronė Kolevinskienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004, p. 39–47.

(Lietuvos kultūrinę paradigmą reprezentuoja Violetos Kelertienės, Tomo Venclovos, Artūro Tereškino ir Audronės Girdzijauskaitės straipsniai), kaip tik ir randame atskirų nacionalinių literatūrų postmodernistinę dekonstrukciją ir permodeliavimą į platesnį regioninės Vidurio Rytų Europos kultūros modelį. Joje praktiškai realizuota Vidurio Europos kultūros koncepcija, dėl kurios ilgus metus diskutavo Czesławas Miłoszas ir Milanas Kundera. Šios knygos redaktoriai ir rengėjai, pasirėmę Benedicto Andersono knygos *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* „įsivaizduojamųjų bendruomenių“ koncepcija, nemano, kad jų siūlomas *įsivaizduojamas* Vidurio Rytų Europos kultūros modelis būtų kuo nors geresnis nei buvę *įsivaizduojami* atskiri etnocentrinės kultūros pavyzdžiai, bet tikisi, kad naujojo leidinio tikslas – skatinti tautinės kultūros atvirumą ir komunikavimo poreikį tarp įvairių Vidurio Rytų Europos kultūrų – šiuo metu yra pats svarbiausias. Mat regioniniai multikultūriniai literatūros tyrimai „naikina“ ne literatūrų tautiškumą, bet jų uždarumą ir grynumą traktuotę, akcentuodami kaip svarbiausią lokalaus/globalaus faktų sankabos tyrimą. Šioje knygoje iš daugiataučio draskomos konfliktų Vidurio Rytų Europos regiono kuriama nauja viena kitą praturtinančių kultūrų komunikatyvinė struktūra. Toks įvairiai profiliuojamos regioninės atminties žadinimas gali būti motyvuotas tik šiandieninės literatūros interpretatorių savimonės ypatumais. Ar atskiros tautos norėtų save priskirti, be etnocentrinio, ir bendram regioniniam kultūros modeliui? Ar regioninės atminties kūrimo pastangos gali būti įdomios ir svarbios atskirų tautų individams bei jų visuomenėms? Ir kaip tokiu atveju būtų pagrįsta savas/svetimas opozicija? Juk bet kokio reiškinio tapatumas suvokiamas tik jį palyginus su kitu.

Rasti atsakymą į šiuos nelengvus klausimus mums gali padėti Czesławas Miłoszas – ne tik įžvalgus kultūrologas ir lenkų rašytojas, apdovanotas Nobelio premija, bet ir tipiškiausias LDK palikuonis, užaugęs Lietuvoje, tėvų dvare prie Kėdainių ir baigęs studijas Vilniaus

universitete. Jis, kaip ir Adomas Mickevičius, neišsivaizdavo savo tautinės tapatybės ir be Lenkijos, ir be Lietuvos, ilgus dešimtmečius kurdamas multikultūrinį „gimtosios Europos“ profilį:

Gerai suvokiu, jog ši knygutė, aitrinanti žaizdas, sukels daugelio skaitytojų pyktį. Egzistuoja lenkiškoji ortodoksija, kuriai būdingi įvairūs atspalviai, ir aš pastebiu, jog atsidūriau už jos ribų. [...] Tebūnie taip, jog kai kurie asmenys blogai jaučiasi etnocentriškose kultūrose. Jų naudingumas kaip tik ir gali pasireikšti tuo, kad jie sukuria „jungiamąjį audinį“ ten, kur nieku gyvu, regis, negalima suderinti tautinių prieštarų¹⁸.

Būtent jo charizmatinė asmenybė ir knygos, gausiai išverstos nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje, mokė lietuvius ir lenkus naujos tautinės savimonės ir naujų tarpusavio santykių, stipriai pašlijusių po 1918 metais Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo ir tragiškų 1919 m. įvykių, kai lenkų kariuomenė užėmė Vilnių. Mums šis rašytojas būtų įdomus tuo, kaip ir kodėl jis nuolat save tapatino su jo išgalvota „gimtąja Europa“, apibrėždamas ją kaip Vidurio Europą. Jis atkakliai ir nuosekliai apie ją rašė daugelyje savo knygų, nors labai gerai suvokė, kad jo utopiška sąvoka nebus populiari nei tarp nacionalistiškai, nei tarp kosmopolitiškai nusiteikusių piliečių: „Mano šaknys yra ten, rytuose, ir tai aksioma. Jei sunku ar nemalonu aiškinti, kas esu, – vis tiek reikia pabandyti“¹⁹. Vadinasi, jį tai daryti skatino labai svarbi vidinė kultūrinė ir psichologinė intencija Europoje ieškoti savos „gimtosios Europos“ kitoniškumo, kuris nesutaptų nei su Vakarų Europa, nei su Rusija. Regioninės „gimtosios Europos“ tapatumą Miłoszas nusakė keliais požymiais: 1) tai tokios tautos, kurios istoriškai nuolat jautė Vokietijos ir carinės Rusijos karinę grėsmę ir tautinę spaudą ir politikoje buvo „prekybos objektu“, 2) rašytojas jose turėjęs ypatingai aukštą socialinį statusą, 3) jų literatūroje daug dėmesio skiriama politikai, moralinėms, metafizinėms ir filosofinėms

¹⁸ Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 12.

¹⁹ Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, iš lenkų kalbos vertė Juozas Tumelis, Vilnius: Regnum Fondas, 2003, p. 6.

problemoms, 4) šių tautų kūryba mitusi iš vakarietišku skoliniu, juos neatpažįstamai originaliai perdirbdama, 5) kūrybos forma – „formos trūkumas“, 6) tai tautos, patyrusios regione gausiai gyvenusių žydų išnykimą, 7) galiausiai tai tarpusavyje labiausiai sumišusios ir geriausiai galinčios susikalbėti kalbos ir kultūros²⁰. Milanui Kunderai, labiausiai palaikiusiam Miłoszo Vidurio Europos koncepciją, daugiau rūpėjo pabrėžti jos, kaip racionalesnės, daugiau paveiktos Apšvietos idėjų, skirtingumą nuo Rusijos, kurios tipišku pavyzdžiu jis nurodė Dostojevskio kūrybos apsimestinį jausmingumą („ložnaja čiuvsvitelnost“). Miłoszas šį skirtumą dar labiau sustiprino, pasitelkęs bajorų privilegijų ir seimų tradicijos priešpriešą rusiškai caro vienvaldystei. O Vidurio/Vakarų Europos priešpriešą jis argumentavo, pasitelkęs Robbe-Grillet tarptautinėse rašytojų konferencijose išsakytas mintis apie vertybių griuvėsiuose kuriamą vakariečių literatūrą. Vakarų, įgijusių persisotinusios Romos imperijos nuopuolio bruožų, ir Vidurio Europos takoskyroje iškalbus gali pasirodyti ne tik jo cituojamas graikų poeto Konstantino Kawafio (1863–1933) garsusis eilėraštis *Barbarų belaukiant* (1904), bet ir po šimto metų lietuvių mitologo Gintaro Beresnevičiaus (1961–2006) ironiškai pratęstas mitas apie lietuvius kaip Europos barbarus knygoje *Imperijos darymas: Lietuvių ideologijos metmenys: Europos Sąjunga ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmojoje pusėje* (2003). Juose su neslepiaama ironiška distancija dar kartą prikeliamas vakariečių stereotipas Rytuose matyti tik barbarų pavojų ir svarstomas „Europos barbaro“ tapatumo paradoksas, kai senieji Europos barbarai atranda galimybę surasti ir identifikuoti jos naujuosius barbarus.

Mums už Miłoszo pateiktą regioninės „gimtosios Europos“ koncepcijos turinį ne mažiau svarbi yra ir jos sukūrimo motyvacija. Jos neribojama vien tik noras geriau save pažinti per palyginimą su kitais europiečiais. Miłoszas savo norą tapatintis su „gimtąja Europa“ aiškino

²⁰ *Maištingas Czesława Miłoszo autoportretas: Pokalbiai su Aleksandru Fiutu*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Jonuškaitė, Vilnius: Alma littera, 1997, p. 340–353.

ir iš savo pragmatiškosios „amerikietiškos pozicijos“, įgytos emigravus iš sovietinės Lenkijos į JAV. Jis teigė, kad „gimtosios Europos“ mitas yra labai svarbus kasdieniams gyvenimo tikslams, kultūriniam kitų švietimui. Jis gali padėti Vakarams geriau pažinti tai, kas jiems labai neseniai atrodė kaip totaliai svetima, vien tik „barbariška“, „nežinoma“, „nauja“ Europa. „Gimtosios Europos“ mito kūrimas, anot Miłoszo, viena vertus, padeda pasipriešinti kultūros globalizacijai ir niveliacijai: „Neslepiu, kad kalbėdamas apie Vidurio Europą, tiesiog ieškau lazdos, kuria galėčiau muštis ne tik su Rytai – bet ir su Vakara. Mat visą laiką priešinausi tam, kad esu perdaromas į Vakarų Europos ar Amerikos rašytoją“²¹. Bet, kita vertus, globalioje mokslo ir studijų erdvėje jis suteikia galimybę sukurti literatūros regioninių studijų kursą bei jam skirtą literatūrą (vadovėlius, chrestomatijas, skaitinius), nes būdamas pavienės „naujosios Europos“ nacionalinės kultūros nepajėgs įsitvirtinti JAV ir kitų Europos universitetų studijų programose. Be to, anot jo, yra labai svarbu sava kultūrai ieškoti naujo tapatumo modelio, išeinančio už klasikinio nacionalizmo ribų. O tokiu kaip tik ir galėtų tapti regioninis kultūros tapatumas, kuris jau nedisponuotų patrauklumą praradusio „grynojo tautiškumo“ radikalumu, bet vis dėlto padėtų jai išsaugoti savitumą: „Jeigu devyniolikto amžiaus patriotizmo pavyzdžius ištinka krizė, ieškoma naujo identiškumo. Todėl mano šeimyniniai mitai, mano nuolatinis lenkiško-lietuviško dvilypumo pabrėžimas turbūt reiškia tą patį – ieškau tapatumo už klasikinio, kaip profesoriaus Chrzanowskio vadovėlyje, nacionalizmo ribų“²². Nors šios trumpai išdėstytos Miłoszo mintys ir argumentai apie regioninę Vidurio Europos tapatybę buvo suformuluotos prieš Europos sąjungos plėtrą, kai Lenkija ir Lietuva dar nebuvo jos narėmis, jos vis tiek mus gali padrąsinti labai rimtai svarstyti regioninės kultūrinės atminties galimybę tais profiliais, kuriais ji atsiveria kaip aktuali šiandienos lietuvių kultūros būviui.

²¹ *Ibid.*, p. 345.

²² *Ibid.*, p. 353.

Ką reiškia vienos kalbos ar vienos etninės grupės grynumo idėja, įtvirtinta nacionalinėse literatūrose, kai istorijoje visada ir visur matome tautų, kultūrų ir kalbų kitimo bei maišymosi tendencijas? Ne nuostabu, kad tarpukario, egzilio ir net sovietmečio lietuvių literatūros istorijose (atvirai ir ezopiškai puoselėjusiose tautinę rezistenciją) buvo marginalizuota viskas, kas nelietuviška, sukuriant susiaurintą lietuviškos kaimiškos kultūros mitą ir išmetant iš jos visą „sulenkęjusios“ bajorijos kultūros klodą. Didžiausias lietuvių literatūros (ir kultūros) istorikams iššūkis – drauge su kolegomis iš Lenkijos iš naujo įvertinti Lietuvos ir Lenkijos respublikos (XVI–XIX) multikultūrinį paveldą, Adomo Mickevičius, Vilniaus romantikų mokyklos kūrybą, nacionalistiškai jos netampant į vieną ar kitą pusę. Multikultūrinis regioninės kultūros tyrimo aspektas turėtų padėti labiau išryškinti nacionalinių kultūrų susitikimo ir komunikavimo, ne tik jų priešiško momento. Kada nors turėtų netekti prasmės visi buvę ginčai dėl Mickevičiaus tautinio tapatumo, nes įdomiausia tampa vienintelis akivaizdus ir konkretus jo kūrybos faktas – daugiakultūriškumas, neprivilegiuojant nė vieno nacionalinio pradmens. Toks būtinas multikultūrinis aspektas plačiau jau yra pritaikytas senosios Lietuvos literatūros naujausiuose tyrimuose: Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė LDK istorinėje kultūroje* (1992); Dainora Pociūtė, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės* (1995); eadem, *Maištininkų katedros: ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai* (2009); Sigitas Narbutas, *Lietuvos Renesanso literatūra* (1997); idem, *Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų* (2000); Eugenija Ulčinė, *Lietuvos Baroko literatūra* (1997); eadem, *Retorinės kultūros ir embleminio mąstymo modeliai* (1997); Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose* (1998); minėtoji *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius* (2003), Dalia Dilytė-Staškevičienė, *Kristijonas Donelaitis ir Antika* (2005) ir kt.

Šiuo atveju reikia pastebėti, kad, nepaisant atskirų susitikimų tarptautinėse konferencijose, skirtose Vilniaus multikultūrinei pro-

blemai ar XVI–XVII a. kultūrai aptarti, lenkų ir lietuvių literatūros istorijų tyrėjų kontaktai ateityje dar galėtų būti daug glaudesni, ypač tiriant LDK koncepcijos ir jos kultūros recepcijos klausimus, dažnais atvejais bendrą XVIII–XIX a. literatūros paveldą ar gilinant šiuolaikinės lietuvių literatūros abipusį pažinimą. Tokio kultūrinio dialogo plėtrai daug vilčių teikia Lietuvių literatūros ir tautosakos institute pradėtas vykdyti projektas „Czesława Miłoszo kūryba: modernioji LDK tradicijų tąsa“, įtraukiant į jį ir kolegas iš Lenkijos; ilgametė Algio Kalėdos veikla, skirta lietuvių ir lenkų literatūrų ryšiams, taip pat abipusiai intensyvinama mokslinių darbų sklaida.

Gero mokslinio bendradarbiavimo situacija pastaruoju metu susiklostė Baltijos šalių kultūros regioniniame tyrime. Vykstant glaudžiam Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bendradarbiavimui su Estijos mokslo akademijos Under ir Tuglas literatūros centru ir Latvijos universiteto Literatūros, folkloro ir meno institutu, kas antri metai organizuojamos bendros konferencijos, kuriose nuosekliai, bet iš įvairių metodologinių, estetinių ir socialinių taškų buvo aptartos visiems ganėtina bendros sovietmečio literatūros problemos. Išleista keletas bendrų leidinių: *Literatūros istorija – paradoksas ar paradigma?* (in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18: *Istorijos rašymo horizontai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005), *We Have Something in Common: The Baltic Memory* (eds. Anneli Mihkelev, B. Kalnačs, Tallinn, The Under and Tuglas Literature Centre of the Estonian Academy of Sciences, 2007), *Back to Baltic Memory: Lost and Found in Literature 1940–1968*, (ed. Eva Eglāja-Kristone, Benedikts Kalnačs, Rīga: LU Literatūras, folkloras un makslas instituts, 2008). Dabar rengiamas leidinys *Baltų atmintis: pabaigos pradžia (literatūros procesai 1968–1988)*. Išleista enciklopedija *300 Baltic writers: Estonia, Latvia, Lithuania: A reference guide to authors and their works* (2009).

Deja, tik bendra Rusijos imperijos, o dar labiau sovietinės okupacijos traumų patirtis sudaro realias prielaidas, leidžiančias mums

kalbėti apie trijų Baltijos šalių regiono savitumą. Nors Sovietų Sąjungoje 15-os „broliškų respublikų“ bendradarbiavimas buvo vykdomas ir kontroliuojamas iš Maskvos, nepaslaptis, kad lietuviai, latviai ir estai visada jautėsi ypatingai artimai likimo suvienyti. Šis regioninis identitetas ypač aiškiai pasireiškė devinto dešimtmečio pabaigoje, susikūrus tautiniams sąjūdžiams ir vadinamajai dainuojančiai revoliucijai, kurios svarbiausia akcija buvo Baltijos kelias (1989), kai nuo Vilniaus iki Talino žmonės susiėmė už rankų, kad išreikštų bendrą išsilaisvinimo iš Sovietų sąjungos idėją. Tik 1991 metais atkūrus nepriklausomybę ir valstybingumą, Lietuva, Latvija ir Estija pateko į tarptautinės bendrijos akiratį kaip naujos valstybės. Tai tarsi davė pradžią politinei „Baltijos“ termino vartosenai, siejančiai tris valstybes (tarpukaryje Suomija, o kartais ir Lenkija, kaip šalys po Pirmojo pasaulinio karo išsivadavusios iš Rusijos imperinės okupacijos, taip pat buvo įvardijamos Baltijos valstybėmis). Lyginamųjų Baltijos kultūros tyrimų perspektyva jau neišsivaizduojama be postkolonijinių, ideologijos kritikos ir kultūrologinių metodologinių inovacijų, kurios plačiau pristatytos knygoje *Baltic Postcolonialism* (ed. Violeta Keler-tas, Amsterdam: Rodopi Editions, 2006). Suskliautus tautinio uni-kalumo temą, kuri dominuoja nacionalinės literatūros naratyvuose, pasirinkus nauja metodologija ir vertybių orientacija, pastaruoju metu yra atliekami bendrieji Baltijos šalių kultūrinės atminties tyrimai.

Daugelis vidurinės ir jaunosios kartos lietuvių literatūrologų prieina prie labai aiškių išvadų, kad stiprėjantys globalizmo reiškiniai (kapitalo judėjimo srautai ir naujosios investicijos, darbo jėgos mi-gracija, knygų vertimo programų ir turizmo išplitimas, komercinės pramoginės kultūros bumai, tarptautinių mokslinių programų plėtra) reikalauja iš istoriko keisti nacionalinės literatūros pasakojimo stere-otipą. Įvairėjanti šiuolaikinio žmogaus tautinė ir kultūrinė patirtis ir yra svarbiausia priežastis, verčianti istorikus ieškoti naujų pasakojimo būdų, nacionalinius modelius keičiant regioniniais lyginamaisiais, kur

nė viena literatūra nebūtų pateikta kaip universali ir privilegijuota. Jaunesnės kartos lietuvių literatūrologai jau yra paskelbę tokių darbų. Čia nurodytume: Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje* (2004); Mindaugas Kvietkauskas, *Vilniaus literatūrų kontrapunktai: Ankstyvasis modernizmas, 1904–1915* (2007); Marijus Šidlauskas, *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose* (1994); Regimantas Tamošaitis, *Kelionė į laiko pradžią: Indų idealizmas, Vydūnas, Krėvė* (1998); Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė* (1999); *Lietuviškojo europietiško raida: dabarties ir ateities iššūkiai* (2006) ir kt.

Regis, niekas nekvestionuoja, kad istorija yra labai svarbi žmogaus atminties ir sąmoningumo ugdytoja. Ir jos rašymo bei skaitymo porėkis šiuo metu nemažėja. Klausimas tik kyla *kaip* ir *kokį* sąmoningumą ji geba ugdyti? Todėl metodologinis klausimas, kaip turėtume rašyti literatūros istorijas ar kaip turėtume atnaujinti senuosius pasakojimus, šiandien iškyla kaip pats svarbiausias. Gerai suvokiame, kad šiandien rašome hermeneutinėje, vadinamoje interpretacijų interpretavimo, ir postistorinėje situacijoje, kurioje pasitikėjimas ir nepasitikėjimas istorijos rašymu tampa nuo jos neatskiriama svarbia intelektualine kolizija (anot Paulio de Mano, literatūros dabarties neigia praeitį, bet be jos yra neįsivaizduojama).

Nenuneigiant naujausių Kubiliaus ir Girdzijausko parašytų lietuvių literatūros istorijų reikšmės bei reikalingumo, šiuo straipsniu tenorėta atkreipti dėmesį į besiformuojančius naujus regioninius jos tyrimo modelius. Šiuolaikinis istorikas jau negali ignoruoti kritikos metanaratyvui²³, ir nuo viso pasaulio užsidaręs kabineto tyloje tęsti iš XIX amžiaus paveldėtą šventąjį nacionalinės literatūros istorijos

²³ Apibūdinusi kaip teleologinio, racionalistinio, progresyvistinio, esencialistinio, organistinio ir stereotipinio mąstymo išraišką, ji Hutcheon trumpai pavadino „vulgariuotu hegelizmu“ (Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory, eds. Linda Hutcheon, Mario J. Valdés, Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 33).

rašymo darbą²⁴. O jei sutiksime, kad identitetas yra toks „subjektų santykis su savimi, kai jie gali suderinti savo pačių pretenzijas ir kitų pavedimus tokiu mastu, koks yra būtinas socialinei veiklai“²⁵, tai turėsime pripažinti ir uždarų susipriešinusių etnocentrinių naratyvų permodeliavimo į atviras komunikatyvines struktūras bei įvairaus profilio regioninius modelius didėjančią poreikį.

Gauta: 2010-05-14
Priimta: 2010-06-02

²⁴ Kaip naujausia šios problemos sprendimą derėtų nurodyti minėtą Liublianoje vykusios konferencijos pagrindu parengtą ir išleistą knygą *Writing Literary History: Selected Perspectives from Central Europe*, eds. Darko Dolinar, Marko Juvan, Peter Lang GmbH, 2006.).

²⁵ Jörn Rüsen, *Istorika: Istorikos darbų rinktinė*, sudarytojas ir mokslinis redaktorius Zenonas Norkus, iš vokiečių kalbos vertė Arūnas Jankauskas, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 89.

Aušra Jurgutienė

TENDENCY OF REGIONALISM
IN LITERARY HISTORY RESEARCHES

Summary

Lately, with the rise of globalization, with the development of the European Union and the strengthening of the critique of national literary metanarratives, the regional tendency in the writing literary history becomes more and more topical. Not only the newest identity of common European literature, but also the researches of national literature now devoid of the homogeneous aura of „national spirit“ and the analyses of minority literatures, and ethnic or dialectal literature, cannot be managed without conception of regionalism. Such stimulation of multi-profile regional memory can be motivated only by deliberate efforts of the contemporary interpreters. Why do various regional models of identity questioning the opposition of one's own to other and replacing the previous ethnocentric model of identity now get stronger positions in literary history? Could regional recollection development efforts be interesting and important to individuals of separate nations and their societies? The author of this article refers to concrete examples from the newest regional investigations in history of Lithuanian literature and seeks particular answers for these questions.